

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ που περιέχονται σε αυτό το βιβλίο επιχειρούν να προσεγγίσουν από διαφορετικές προοπτικές το ζήτημα της «ανάγνωσης» του Καβάφη, ως ζήτημα καίριο αλλά μάλλον παραμελημένο από τους μελετητές του.

Ἡ «ανάγνωση» νοεῖται με δύο τρόπους: πῶς διαβάζει ὁ ἴδιος ὁ ποιητής, καθιστώντας τις ἀναγνώσεις του ὑλικὸ τῆς γραφῆς, καὶ πῶς τὸν διαβάζουμε ἐμεῖς, διαμεσολαβημένο πλέον ἀπὸ ἓνα τεράστιο ἐρμηνευτικὸ ἀρχεῖο.

Ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ Καβάφη ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι ὑπῆρξε ποιητὴς τῆς βιβλιοθήκης. Στὰ περισσότερα ποιήματά του μοιάζει με ἀφηγητὴ πὸν περιγράφει τὴ διαδικασία τῆς ἀνάγνωσης βιβλίων, ἐπιγραφῶν, ἐπιτυμβίων, ἐφημερίδων, φωτογραφιῶν.

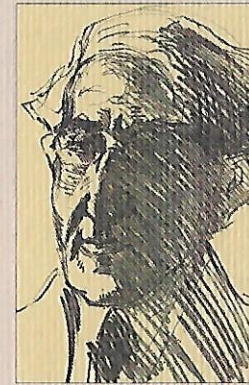
Πρόκειται γιὰ μιὰ γραφὴ πὸ ἀπαιτεῖ, γιὰ τὴν κατανόησή της, νὰ εἰσέλθουμε στὸν λαβύρινθο τῆς ἀνάγνωσης. Σὲ αὐτὴ τὴν ἀπαίτηση φιλοδοξεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ τὸ παρὸν ἐγχείρημα.

ISBN 978-960-01-4612-3

Δημήτρης Δημηρούλης

Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ

GUTENBERG

<i>Πρῶτες δημοσιεύσεις</i>	207
<i>Εύρετήριο ὀνομάτων</i>	209
<i>Εύρετήριο θεμάτων</i>	213

ΠΡΟΑΠΑΝΤΗΜΑ

Ἡ ὑΠΟΘΕΣΗ ΚΑΒΑΦΗ (καὶ ὄχι ἀπλῶς ἡ ποίησή του) σημάδεψε τὴ διαδρομὴ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας σὲ κρίσιμες στιγμές, ὅταν ἐπιχειροῦσε τὴν ἀργὴ στροφὴ ἀπὸ τὸν 19ο πρὸς τὸν 20ὸ αἰῶνα καὶ σταδιακὰ ἀπὸ τὴν παράδοση στὸν μοντερνισμό. Ἰπῆρξε ἐπίσης καθοριστικὴ γιὰ τὴ γενικότερη μετατόπιση ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ στὸ οἰκουμενικόν, ἀπὸ τὴν περιφέρεια στὸ κέντρο, ἀπὸ τὸ καθαρὸ στὸ ἀνάμεικτο, ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ὀρθοδοξία στὴ γλωσσικὴ αἵρεση, ἀπὸ τὸ κανονικὸ στὴν παρέκκλιση. Ὁ Καβάφης ἔγινε τὸ μέτρο πού ἀνέτρεψε τὶς μετρήσεις. Ὁ παράξενος καὶ ἀνοίκειος πού ἀναγκαστήκαμε νὰ υἱοθετήσουμε. Ὁ ἐκτὸς προγράμματος πού καταλαμβάνει τὴ σκηνή, ὁ ἀναπάντεχος συγγενὴς πού ἐγκαθίσταται στὸ σπίτι. Λειτουργήσῃ σὰν κινούμενη γέφυρα ἀνάμεσα στὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν, σὰν σημεῖο τριβῆς ὅπου δοκιμάζονται ἢ μιὰ γενιὰ μετὰ τὴν ἄλλη στὸ ἄθλημα τῆς ἀνάγνωσης καὶ στὴν τέχνη τῆς ἐρμηνείας.

Ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες νομιμόφρονες τῶν γραμμάτων στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα, διάβασα τὸν Καβάφη στὴν ἐφηβεία σὰν τὴ μεγάλη μορφή τοῦ κανόνα, μὲ γόνιμη ἀπήχηση στοὺς νέους κάθε ἐποχῆς. Μοναδικὸ φαινόμενο

για τὰ ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ἐξαιρετικὸ γιὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ. Ἐκεῖ θὰ μπορούσε νὰ τελειώσει ἡ συνάντησή. Ὅμως ὄχι. Κατὰ καιροῦς, μὲ διαφοροτικὴ ἔνταση καὶ ἀπὸ καινούρια προοπτικὴ, ὁ γέρων ἐπανερχόταν γιὰ νὰ ταραξοῖ τὰ νερὰ τῶν περιστάσεων. Τότε κατάλαβα ὅτι ὁ Καβάφης διαθέτει αὐτὸ πού στεροῦνται πολλοὶ Ἕλληνες καὶ ξένοι ποιητές: νὰ σὲ φέρνει ἀντιμέτωπο μὲ τὰ κορυφαῖα ἐρωτήματα τοῦ βίου τὴν ἴδια στιγμή πού κρατᾷ ἀποστάσεις ἢ σχολιάζει ἀμέτοχος τὶς καταστάσεις ἢ πραγματεύεται ξεχασμένες ἱστορίες. Ὁ Καβάφης συνεχίζει νὰ εἶναι αὐτὸς πού μᾶς προκαλεῖ νὰ ἀναμετρηθοῦμε μὲ τὶς βεβαιότητες καὶ τὶς προκαταλήψεις μας. Μὲ τὸν δυνάστη μέσα μας.

Τὸ ποιητικὸ του ἐπίτευγμα κατάφερε νὰ κρατήσῃ ἀκμαία τὴν παρουσία του στὸν ἀγριεμένο ὠκεανὸ τῆς ἱστορίας καὶ στὴν ἀπειρὴ διακίνηση τοῦ λόγου. Ὁ ἴδιος κλώσῃσε τὴ γραφὴ καὶ φρόντισε νὰ ζυμωθεῖ τόσο βαθιὰ μὲ τὶς τύχες τοῦ καιροῦ πού μοιάζει νὰ εἶναι διαρκῶς παρών, στὶς πιὸ ἰδιωτικὲς μας στιγμές, καὶ συνάμα στὶς πιὸ συλλογικὲς. Τὸν ἔχουμε ἀνάγκη ἐνῶ μᾶς ἀναστατώνει, τὸν ἀναφέρουμε ἐνῶ μᾶς ὑπονομεύει, τὸν διαβάζουμε ἐνῶ μᾶς ἀναιρεῖ, τὸν ἀναγνωρίζουμε ἀκόμη καὶ ὅταν τὸν ἀμφισβητοῦμε. Ὁ Καβάφης εἶναι ἡ ἔνοχη συνείδησή μας, ἑλληνικὴ ἢ παγκόσμια. Τὸ ἀμόνι τῆς διαφορᾶς στὴν τέχνη. Ἡ πέτρα πού ἀκονίζει τὴν κρίση.

Κατανοῶ τὴν ἐνόχληση τοῦ Σεφέρη (πόσο μᾶλλον τοῦ Παλαμᾶ): μιὰ ὑπόθεση συνοικίας (καὶ μάλιστα παροικιακῆς καὶ μάλιστα ἀποικιακῆς) πού ἀπλώνεται σὰν ἐπιδημία πρῶτα στὴν Ἑλλάδα καὶ κατόπιν σὲ ὅλη τὴν ὑδρόγειο. Αὐτὸς ὁ κουτσορεμένος ποετᾶστρος, ὁ ξεπεσμένος ἀριστοκράτης, τὸ ψώνιο τῆς Ἀλεξάνδρειας,

ὁ ἰδιόρρυθμος μαγκούφης, ὁ ξεφωνημένος ὁμοφυλόφιλος, ὁ ὑπὸ ὄρους ἑλληνικός, ὁ κρυφίνους καὶ εἴρων, νὰ γίνῃ τελικὰ ἐπαμφοτερίζων καθρέφτης τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ καλειδοσκοπικὴ εἰκόνα τοῦ ποιητῆ τῶν ὀρίων. Ἡ μαγκιὴ προσωπικότητα πού μελέτησε ἀνεπανάληπτα, μὲ τὸν ἑλληνικὸ τοῦ λόγο καὶ τρόπο, τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση.

Γιὰ ὀρισμένους ἢ ἐπιφανειακὴ ἑλληνικότητα ἔγινε πρόσχημα γιὰ νὰ καρπωθοῦν ἀπὸ τὸ ἔργο του κατασκευασμένα ἰδεολογήματα. Δὲν κατανόησαν, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ὅτι δὲν θὰ μάθουν ποτὲ ὀριστικὰ μὲ ποιὸν τρόπο ἦταν Ἕλληνας ὁ Καβάφης, πῶς ἀντιμετώπιζε τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, ἀν δεχόταν κἂν τὴν ἔννοια τῆς ταυτότητας, ὅπως τὴν ἐννοοῦσαν τότε καὶ ὅπως τὴ θεωροῦν καὶ ἀναθεωροῦν σήμερα. Ἡ ἀδυναμία νὰ διερευνηθοῦν τὴν ἀπορία τῆς καταγωγῆς τοὺς ἐμποδίζει νὰ δεχτοῦν τὴν ἀντιδικία τοῦ λόγου μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὴ γραφὴ.

Ἡ πρώτη καὶ βασικὴ ἀποδοχὴ εἶναι νὰ κατανοήσουμε ὅτι ὁ Καβάφης, παρὰ τὴν αὐτοσυνειδησία τῆς τέχνης του, λογοδοτεῖ ἀκόμη στὴ ρομαντικὴ ἔννοια τῆς ποίησης. Τὸ κατόρθωμα τῆς ὑπέρβασης, πού τοῦ ἀνήκει ἀποκλειστικὰ, ἐγκτεῖται στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος δὲν ἔγινε τελικὰ ρομαντικὸς ποιητής. Ἀντίθετα ἔστησε ἀπέναντι τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὰ γραπτὰ του καὶ ἄσκησε ἐπάνω τους τὴν πιὸ ἀναπάντεχη ἀνατροπὴ: νὰ γράφει ὡς μοντέρνος ἐνῶ δυναστεύεται ἀπὸ τὸ παρωχημένο τῆς πολιτισμικῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς λογοτεχνικῆς παιδείας του. Ἐπειτα ἔρχεται ἡ γλώσσα. Ἐκεῖ κρίνονται ὅλα. Ὅταν μιλάς ἑλληνικὰ ἐναντι τοῦ κόσμου, ἔστω καὶ ἀπὸ τὴν κόχη πού λέγεται Ἀλεξάνδρεια, γίνεσαι ἐντέλει Ἕλληνας ποιητής. Σὲ καταδιώκει τὸ «ἑλληνικό»,

και μέσα από αυτό καταλαμβάνεις τη θέση σου στο παγκόσμιο.

Ορισμένοι μίλησαν για υβριδική ταυτότητα, άλλοι για άποικιακή και μεταποικιακή συνθήκη, κάποιιοι, πιο χλιαρά, για μειγμα, κράμα, πάντρεμα, σταυροδρόμι, διασπορική κουλτούρα, και για πολλά άλλα συναφή, στην απόπειρά τους να συλλάβουν το μωσαϊκό που λέγεται Καβάφης. Μπορεί κανείς να διαλέξει όποιον όρο ταιριάζει στις προτιμήσεις και στις θεωρήσεις του για να περιγράψει το μοναδικό της καβαφικής περίπτωσης: ένα όμως είναι σίγουρο: ο ποιητής, κάθε ποιητής, ανήκει στη γλώσσα και, επομένως, στον πολιτισμό που στεγάζει και διακινεί. Ύπ' αυτή την έννοια ο Καβάφης είναι Έλληνας ποιητής. Όλες οι άλλες γλώσσες και όλοι οι άλλοι πολιτισμοί, το σύμπαν όλόκληρο, χωνεύονται στο καμίνι της ελληνικής γραφής.

Ακόμη και αν η διαπραγμάτευση του ελληνικού στην ποίησή του είναι αντιφατική ή αμφιλεγόμενη, ακόμη και αν γράφει ελληνικά για να αποστασιοποιηθεί από τον συμβατικό ελληνισμό, ακόμη και τότε ανήκει στον πολιτισμό του ελληνικού με όλες τις παρεκκλίσεις, απαρνήσεις, διαφοροποιήσεις και αμφισβητήσεις που έντοπίζουμε στον λόγο της τέχνης του. Σήμερα, στη δίνη της παγκοσμιοποίησης, και παρά τη διασπορά του μηνύματος και τη σχάση του νοήματος, ο Καβάφης εξακολουθεί να αντιπροσωπεύει την υπόθεση του ελληνικού στη διαχρονία του. Όσοι βλέπουν το οικουμενικό στον Καβάφη είναι υποχρεωμένοι κάποια στιγμή να αναμετρηθούν με τη διαπραγμάτευση του ελληνικού στην ποίησή του, ακόμη και αν πρόκειται για την έρωτική του κλίση ή τη διδακτική του

στάση, την ιστορική του ματιά ή τη βιωματική αισθητική του.

Ο Καβάφης είναι βαθύτατα Έλληνας ποιητής, δίχως να θεωρεί το ελληνικό αυτόνοτο ή ιδιόκτητο: αντίθετα, υποβάλλει σε δοκιμασία έννοιες που συνάπτονται με μονοπαγείς θεωρήσεις περί κανονικότητας, ταυτότητας και καθαρότητας. Μάς ώθει να σκεφτούμε ξανά τι είναι το «ελληνικό» και πώς τοποθετούμαστε απέναντί του. Με τον ίδιο τρόπο που ο παγκόσμιος Σαίξπηρ θέτει το ερώτημα του «αγγλικού» στην πιο σύνθετη και ακανθώδη έκδοσή του. Ο Καβάφης είναι ποιητής που συνέπεσε να όμιλει ελληνικά. Η τέχνη σημαίνει τα πάντα γι' αυτόν, αλλά κατανοεί ότι μπορεί να την υπηρετήσει μόνο στη γλώσσα που του έλαχε.

Η ποίηση είναι πρωτίστως λογοτεχνία της γλώσσας, επομένως δεν μπορεί να ξεφύγει από την καταγωγή της. Η όθονη του οικουμενικού φιλοξένησε τον Καβάφη με όλες τις αποσκευές του και μέσα από αυτές επιχείρησε και επιχειρεί να τον κατανοήσει με τον δικό της τρόπο και να τον χρησιμοποιήσει για τις δικές της ανάγκες. Όσο όμως γίνεται αυτό, όσο πιο παγκόσμιος γίνεται, τόσο πιο αναπόφευκτη φαίνεται ή επιστροφή στην πηγή του ελληνικού, σε αυτή την πολιτισμική κατάσταση που δεν ολοκληρώνεται ποτέ, γιατί είναι διαρκώς εν προόδω. Μοιραία, όποιος διαβάζει Καβάφη, πρέπει κάποια στιγμή να αναμετρηθεί με την Ελλάδα και τους Έλληνες, ως κάτι συνάμα πραγματικό και φαντασιακό, παλαιό και καινούριο, αυτόχθονο και έτερόχθονο.

Είναι αυτή η διαλεκτική που τον διασώζει στην παγκόσμια επικαιρότητα: ο μύθος και η ιστορία του

έλληνικοῦ συνδυάζονται με τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση καὶ τὴν ἐμπειρική καθημερινότητα. Ἡ ἐντοπιότητά του αἰωρεῖται στὸν χρόνο καὶ ὁ χρόνος του βυθίζεται στὴν περιπλάνηση τοῦ ἑλληνικοῦ. Ὅπου καὶ νὰ ταξιδέψει ἐπιστρέφει στὴν Ἀλεξάνδρεια, σὲ αὐτὴ τὴν πρόσκαιρη ἐγκατοίκηση τῶν Ἑλλήνων, στὴν ἀπόκεντρη κοινότητα, στὸ μικρὸ σημεῖο, ὅπου ὅλα τὰ ζητήματα τῆς ταυτότητας, τῆς καταγωγῆς, τῆς γλώσσας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ξανατίθενται με ὀρίζοντα τὸν ἄνθρωπο καὶ λιμάνι τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ Καβάφης εἶναι ὁ Ἕλληνας ποιητῆς ποὺ μᾶς μαθαίνει νὰ εἴμαστε πολῖτες τοῦ κόσμου, με μιὰν ἑλληνικότητα διάτρητη, ἀμφίβολη, διαπραγματεύσιμη, προσαρμόσιμη, ἀνεκτική, ταξιδεύτρα. Ἡ ἀπάντηση στὴν «Πόλη» εἶναι πάντα ἡ «Ἰθάκη». Ἄλλὰ καὶ ἀντίστροφα.

Ἀρχισα νὰ διαβάζω τὸν Καβάφη με τέτοιες ἐγνοίες πρὶν τριάντα χρόνια, ἔχοντας βάλει σὲ παρένθεση τὶς συναντήσεις ποὺ προηγήθηκαν καὶ οἱ ὁποῖες εἶχαν πῶς συμβατικό, ἀν καὶ ὄχι λιγότερο ποιητικὰ ἐνεργό, χαρακτηριστήρα. Τότε κατάλαβα ὅτι ἡ διαδικασία τῆς ἀνάγνωσης δὲν ἦταν οὔτε ἀπλή οὔτε ἀθώα. Διάβαζα τὸν Καβάφη με τὰ δίοπτρα ποὺ εἶχα ἀποκομίσει ἀπὸ τὶς περιπλανήσεις μου σὲ τόπους, κείμενα, θεωρίες καὶ ἀνθρώπους, ἀνακαλύπτοντας στὴν πορεία ἕναν ἄλλο ποιητῆ, ποὺ μοῦ ἦταν ξένος ἕως τότε, ἕναν ὀξυδερκῆ καὶ ἐπιμελῆ ἀναγνώστη, ποὺ μετέτρεψε σὲ ποίηση τὶς ἀναγνώσεις του, ἕναν ποιητῆ ποὺ διάβαζε βιβλία, ἐπιγραφές, ἐπιτύμβια, νομίσματα, φωτογραφίες — τὰ πάντα.

Τότε κατανόησα τὴν ἀδυναμία του νὰ κάνει δύο πράγματα: νὰ μιλήσει ποιητικὰ με τὸ πρόσχημα τῆς ἀμεσότητας καὶ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ κείμενα. Ὁ Καβάφης

εἶναι ποιητῆς τῆς βιβλιοθήκης καὶ ὄχι ποιητῆς τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἀφηγήσεων ἢ τῶν ὑψίσυχνων λυρικῶν ἐξάρσεων. Ὁ κόσμος, ἡ φύση, ὁ ἄνθρωπος, ἡ κοινωνία καὶ ἡ ἱστορία, ὅλα περνᾶνε μέσα ἀπὸ τὴν κειμενοποίηση τους. Τότε μόνον ἔχουν σημασία γιὰ τὶς ἀναζητήσεις του. Θὰ ἔλεγα ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ ἐρωτισμὸς του, με ὅλη τὴν τολμηρὴ παρουσία του, μετατρέπεται σὲ κειμενικὸ γεγονός, καὶ ἔτσι ἀποδίδεται στὴ δικαιοδοσία τῆς τέχνης.

Σκέφτηκα λοιπὸν ὅτι προσπαθῶ νὰ κατανοήσω τὸν Καβάφη διαβάζοντας τὶς ἀναγνώσεις του. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ, ποὺ ἔγινε τὸ 1983, ἄλλαξε ἄρδην τὴ σχέση τοῦ ἀναγνώστη-ἐρμηνευτῆ με τὰ συγκεκριμένα ποιήματα, γιὰ τὴν προϋπέθετε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀναγνώστη-ποιητῆ. Βρισκόμουν μπροστὰ σὲ ἐπάλληλες μεσολαβήσεις ποὺ διέδρυναν τὸ πεδίο τῆς διακειμενικότητας ἀλλὰ καὶ τῆς διάχυσης τοῦ νοήματος. Ἐτσι ἔγινε ἡ ἀρχή. Ὅσα κείμενα γράφτηκαν στὴ συνέχεια καὶ ἕως σήμερα (2013) περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τὸν ἴδιο πυρήνα, με τὴν προσθήκη ὀρισμένων συναφῶν θεμάτων.

Πῶς διαβάζουμε ἕναν ποιητῆ ποὺ διαβάζει ἄλλους συγγραφεῖς ποὺ με τὴ σειρά τους διαβάζουν ἢ ἐπικαλοῦνται δικές τους ἢ ξένες ἀναγνώσεις; Ἡ διαδικασία μοῦ φάνηκε ἐνδιαφέρουσα, γιὰ τὴν ἀποκάλυπτε ἕναν τελείως διαφορετικὸ Καβάφη: ἕναν τεχνίτη ποὺ σχεδίαζε, δοκίμαζε, διόρθωνε, τροποποιοῦσε καὶ στόχευε πάντα σὲ ἐκεῖνα ποὺ κανεὶς δὲν εἶχε δεῖ ἕως τότε ἢ ἐστίαζε στὴν ἀσυνήθιστη λεπτομέρεια ποὺ λειτουργοῦσε ὡς ποιητικὸς καταλύτης. Ἐνας τεράστιος κόσμος κειμένων, μιὰ μπουρχισιανὴ βιβλιοθήκη τῆς Βαβέλ, ὅπου ὅλα συνδέονται καὶ τίποτε δὲν εἶναι ὀριστικό. Αὐτὴ ἡ βιβλιοθήκη

ταυτίζεται με τὸ ἄπειρο τοῦ σύμπαντος. Καμιά πραγματικότητα δὲν εἶναι πέραν τοῦ κειμένου.

Τὸ ἀμέσως ἀναφυόμενο πιεστικὸ ἐρώτημα εἶναι: Μπορεῖ ἓνας ποιητὴς νὰ ἐκφράσει συναισθήματα, πόθους, ἐπιθυμίες, φόβους, ἀνασφάλειες, ἐφιάλτες, πάθη, ὅλον τὸν ψυχικὸ καὶ νοητικὸ του κόσμο, σὲ ἓνα τόσο οὐδέτερο ἰδίωμα καὶ μὲ μιὰ τόσο ἀποστασιοποιημένη ματιά; Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ «ἐσώτερα» ὁ Καβάφης δοκίμασε καὶ ἀπέτυχε, ἐκεῖ πού πέτυχε ἦταν ὅταν μετέτρεψε σὲ ποίηση τὸν ὠρимо ἀναγνώστη μέσα του. Ἀρκεῖ κάτι τέτοιο γιὰ νὰ ἐξηγήσει ὀλόκληρο τὸν Καβάφη; Ὁχι βέβαια. «Ὁλόκληρος ὁ Καβάφης» εἶναι μιὰ φράση πού δὲν σημαίνει τίποτε, ἀφοῦ ποτὲ δὲν ὀλοκληρώνεται ἢ παρουσία του μέσα ἀπὸ τὴ διαδοχὴ τῶν γενεῶν. Ἀναγκαστικὰ ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης θὰ ἀνασύρει ἀπὸ τὴν ἱστορία τὸν δικό του Καβάφη πού δὲν εἶναι ποτὲ ὀριστικὸς ἢ ὀλόκληρος. Ἡ ἀποδοχὴ αὐτὴ ἔδωσε πάτημα γιὰ τὴν ἐκκίνηση στὴ δική μου ἀνάγνωση, ἢ ὁποῖα ἀντίθετα ἀπὸ ἄλλες, πού ἀναζητοῦν νοήματα, περιεχόμενα, πληροφορίες ἢ ἀντικειμενικὲς διαπιστώσεις, ἔβαλε πλώρη νὰ ἐξερευνήσει τὸν κόσμο τῶν ἀναγνώσεών του.

Σήμερα, ὕστερα ἀπὸ τριάντα ὀλόκληρα διαρρέυσαντα ἔτη, καθὼς συγκέντρωνα τὰ ἐλάχιστα καβαφικά μου, διαπίστωνα ἔκπληκτος, ὅτι, παρὰ τὴ διάρκεια τοῦ καιροῦ, ἔχω στὸν νοῦ μου λίγο-πολύ τὰ ἴδια πράγματα, μὲ βασανίζουν οἱ ἴδιες ἀπορίες, ἀντιδρῶ στὶς ἴδιες ἀπόψεις. Τί ἀποδεικνύει αὐτὴ ἢ ἐμμονή; Ἀναμφίβολα τὴ μετατόπιση τῆς ἐστίασης ἀπὸ τὸν ποιητὴ καὶ τὶς προθέσεις του στὸν τρόπο πού ἔγραψε τὶς ἀναγνώσεις του, τὴ μετακόμιση ἐπίσης ἀπὸ τὸ ἀγκυροβόλιο τοῦ νοήματος στὴ διαρκῆ ἀπόκρυψή του, τὴ μεταπήδηση

ἀπὸ τὴν εὐθεία γραμμὴ τῆς καβαφικῆς κριτικῆς στὸ παλίμψηστο δίκτυο τῶν διακειμενικῶν διαδρομῶν.

Αὐτὸς εἶναι ἓνας ἄλλος Καβάφης, τὸν ὁποῖο ἐξ ἀρχῆς ἢ ὀρθόδοξη καβαφολογία καὶ ἢ συμβατικὴ καβαφολατρεία φρόντισαν νὰ ἀπορρίψουν, ὅχι ἐπιστρέφοντας στὴ γραφὴ του ἀλλὰ στηλιτεύοντας τὸ πρόσωπο τοῦ ἐρμηνευτῆ. Συμπεριφορὰ ἀναμενόμενη καὶ κατανοητὴ σὲ μιὰ παιδεῖα πού ἔχει μάθει νὰ θεωρεῖ τὸ αὐτονόητο σημαντικὸ καὶ τὸ κοινότοπο, ἐνδιαφέρον. Ἐπειδὴ ὅμως τελικὸς κριτὴς εἶναι ὁ χρόνος, ἀποφάσισα ὅτι πρέπει νὰ συνεχδοθοῦν οἱ καβαφικὲς ἐρευνές μου γιὰ νὰ εἶναι διαθέσιμες σὲ τωρινούς καὶ μελλοντικούς ἀναγνώστες, πού θέλουν νὰ χαράξουν τὴ δική τους πορεία στὸ ἀπέραντο δάσος τοῦ καβαφικοῦ ἔργου.

Θεωρῶ βέβαια ἀναμενόμενη τὴν ἐρώτηση: Τί ἄλλο πρέπει νὰ προσέξει ὁ ἀναγνώστης, ἔτσι ὥστε νὰ πιάσει τόπο ἢ ἀνάγνωση πού προτείνεται σὲ αὐτὴ τὴν κοινὴ τράπεζα; Μόνο τὰ ἴδια τὰ συστεγαζόμενα κείμενα ἀπαντοῦν στὴν ἐρώτηση. Περιθωριακὰ ὡστόσο ἀξίζει νὰ σημειώσω δυὸ-τρεῖς παρατηρήσεις πού συνδέονται μὲ τὸ εὐρύτερο πρόταγμα: δὲν ὑπάρχει ἓνας Καβάφης οὔτε ἓνα νόημα μῆτε μιὰ ἐρμηνεία. Αὐτονόητα πράγματα θὰ πεῖτε. Καὶ ὅμως, ἢ παράδοση τῶν καβαφικῶν σπουδῶν ἀποδεικνύει ὅτι πολὺ συχνὰ ὁ ποιητὴς ἔχει πέσει θύμα εἴτε τῆς φιλολογικῆς μικροβιολογίας εἴτε τῆς ἰδεολογικῆς μεγαλοκαρδίας. Ἀρνητικὴ πρακτικὴ συνιστᾷ ἀναμφίβολα καὶ ἢ διαρκὴς διεκδίκησή του ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες τῆς καβαφισμῆς, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἢ διερεύνηση τοῦ ζητήματος. Γιὰ τὶς ἀνάγκες αὐτῆς τῆς συνεστίασης ταιριάζουν θαρρῶ λίγες ἀκόμη ἐπισημάνσεις:

α) Τὸ ποιητικὸ σύμπαν τοῦ ποιητῆ κατοικεῖται ἀπὸ κείμενα. Ἀκόμη καὶ τὰ πάθη, οἱ ἐπιθυμίες καὶ οἱ φαντασιώσεις, οἱ πιὸ σημαντικὲς ἐμπειρίες καὶ τὰ πιὸ ἀβυσσαλέα συναισθήματα, περνοῦν μέσα ἀπὸ ἀλλεπάλληλα κύματα ἀνάγνωσης. Τίποτε σὲ τοῦτο τὸ σύμπαν δὲν εἶναι τυχαῖο καὶ τίποτε δὲν εἶναι φυσικό. Παραδόξως ὥστόσο ὅλη αὐτὴ ἡ μαστορικὴ (μαζί καὶ οἱ μεταμφιέσεις, οἱ μεταγραφές, οἱ παραπομπές) βοηθοῦν στὴν ἀνάδυσή τῆς πιὸ πηγαίας ἀνθρώπινης κατάστασης. Περνώντας μέσα ἀπὸ τὶς διαδοχικὲς καβαφικὲς ὀθόνες, τῆ στιγμῆ ἀκριβῶς πού νομίζουμε ὅτι ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὸ κέντρο καὶ περιπλανιόμαστε στὸ χάος, ἀνακαλύπτουμε ὅτι ἔχουμε βρεθεῖ σὲ ἀναπάντεχο σημεῖο, ἐκεῖ ὅπου συναντᾶμε ὅσα δὲν περιμέναμε, ἐκεῖνα πού ἀγγίζουν τὸν πυρήνα πού ποτὲ δὲν εἴχαμε ὑπολογίσει. Τὰ κείμενα τοῦ Καβάφη καθιερώνουν τὸ σχόλιο, τὸ παράθεμα, τὸν συνειρμὸ καὶ τὴν ἀλληλουχία, σὰν τὶς πλέον ἀποδοτικὲς ἀναγνωστικὲς τακτικὲς. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο στήνει μεθοδικὰ τὴν ὑψιστὴ ἀλληγορία τῆς τέχνης του, ἐκείνη πού ὀνομάστηκε «καβαφικὸς κόσμος».

β) Ἡ κειμενικὴ ὕψη τῆς καβαφικῆς ποίησης, ἡ πριμοδότηση τῆς γραμμῆς καὶ ἐγγεγραμμῆς «ἐμπνευσης», τοποθετεῖ τὸν λυρισμὸ σὲ εἰρωνικὴ προοπτική, ἀνοίγει διαρκῶς προορισμούς πού δὲν προεξοφλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐκκίνηση. Καθὼς ταξιδεύουμε στὴν ἀνάγνωση τῆς ποιητικῆς ἐνδοχώρας ἀναδύονται ὀλόκληροι κόσμοι, μέσα ἀπὸ τὶς καταγραφές τοῦ πολιτισμοῦ στὴν ἱστορία, τὴ λογοτεχνία, τὴν κοινωνία, τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις. Κυκλοφοροῦμε στὸν λαβύρινθο τῆς βιβλιοθήκης

ὅπου συναντοῦμε αὐτοκρατορίες, ὅπως ἡ ρωμαϊκὴ καὶ ἡ βυζαντινὴ δυναστείες, ὅπως οἱ Πτολεμαῖοι καὶ οἱ Σελευκίδες πόλεις, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἡ Ἀντιόχεια· προσωπικότητες, ὅπως ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Μάρκος Ἀντώνιος· κρίσιμα γεγονότα, ὅπως ἡ ναυμαχία στὸ Ἄκτιο καὶ ἡ μάχη τῆς Μαγνησίας.

Μὲ τὸν Καβάφη ξαναδιαβάζει κανεὶς τὴν ἱστορία σὰν ζωντανὴ πραγματικότητα, μαθαίνει νὰ κυκλοφορεῖ στὸν τόπο καὶ στὸν χρόνο μὲ τὴν αἴσθηση ὅτι ὅλα ἀναδύονται μπροστὰ στὰ μάτια του, ἀρχίζει νὰ συναναστρέφεται πρόσωπα τὰ ὁποῖα, ἕως τότε, ἦταν ἀπλὰ ὀνόματα στὸ μακρινὸ παρελθόν. Ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη ἀπαιτεῖ νὰ σκηνοθετήσεις μὲ τὸν δικό σου τρόπο τὸ ὕλικό πού ἔχει ἤδη ρυθμιστεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἐπιβάλλει τὴν πιὸ ὑψηλὴ ἀφαίρεση γιὰ τὰ πιὸ ἀπτά δεδομένα, τὴν πιὸ τολμηρὴ ὑπέρβαση γιὰ τοὺς πιὸ σχολαστικὸς ὑπαινιγμούς.

γ) Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Καβάφη ἀπαιτεῖ νὰ διαβοῦμε πολλὰ ποτάμια γιὰ νὰ χαρτογραφήσουμε τὴν περιοχὴ τῆς περιπλάνησής μας. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τίποτε δὲν ἀποκαλύπτεται ἄμεσα. Ὁ ποιητὴς διαπρέπει στὴν τέχνη τῆς παραπλάνησης καὶ τῆς ἀπόκρυψης. Εἶναι μέτρ τῆς ἐμμεσότητος. Ὅλα λέγονται κάπως ἔτσι ἀλλὰ καὶ κάπως ἄλλιως. Ποτὲ δὲν εἶσαι σίγουρος ἂν πρέπει νὰ συμφωνήσεις μὲ τὸ Ναι ἢ μὲ τὸ Ὁχι. Ἡ ἀνάγνωση πρέπει νὰ γίνε μὲ προσήλωση καὶ εὐμέθοδη ἐπινοηματικότητα. Ὁ ποιητὴς συχνὰ θυμίζει τὸν πρῶμο Σωκράτη, πού σὲ ἄφηγε στὴ μέση τοῦ δρόμου ἀποσβολωμένο, ἀφοῦ σὲ εἶχε φορτώσει μὲ ἓνα σωρὸ ἀναπάντητες, καὶ γιὰ τοῦτο ὀδυνηρές, ἀπορίες. Ἡ ἐμμεσότητα τοῦ Καβάφη

θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ ἀναγνωστικούς αὐτοματισμούς καὶ ἐρμηνευτικές συνήθειες πού μᾶς ἔχουν μάθει στὴ σιγουριά τῶν συμπερασμάτων καὶ στὴν ἀσφάλεια τῶν νοημάτων, γιατί ἐπαναθέτει τὸ ζήτημα τῆς διασπορᾶς τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀνακύκλωσῆς του στὸ ἀσύνορο πεδίο τῆς γραφῆς. Ἡ ἐπιτελεστικὴ φορὰ τῆς τέχνης τοῦ ὑποδεικνύει ὅτι σὲ αὐτὴ τὴ σκηνὴ καθετὶ πού δηλώνεται παραπέμπει πάντα σὲ μιὰν ἄλλη παράσταση.

δ) Ὁ Καβάφης σπανίως γίνεται μελοδραματικός. Ἐμφανίζεται ὅμως συχνὰ ἐνοχλητικὰ διδακτικός. Ἡ πλευρὰ αὐτῆ ἀφήνει περιθώριο γιὰ παρανοήσεις. Κατὰ καιροὺς μάλιστα ὑπερέτησε αὐστηροὺς ἠθικολόγους ἢ θηριώδεις ὑποκριτές. Προσφέρεται ἐπίσης γιὰ εὐρεία κατανάλωση, ἀφοῦ ἐπιτρέπει τὰ εὐκόλα διδάγματα. Εἶναι πράγματι παράδοξο ὁ αἰρετικός ποιητῆς, ἡ ἀντισυμβατικὴ προσωπικότητά, ὁ τολμηρὸς πρωτοπόρος, νὰ χρησιμοποιεῖται σὰν ἀπλοϊκὴ συνταγὴ ἢ σὰν μεγαλοπρεπῆς κοινοτοπία. Πρέπει νὰ ξαναδοῦμε αὐτὴ τὴν πλευρὰ καὶ νὰ ἐρευνήσουμε, ἐὰν τέτοιες χρήσεις τοῦ ἔργου του ὀφείλονται στὸ περιεχόμενο τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητικοῦ μηνύματος ἢ στὴν ἀδυναμία τῶν ἀναγνωστῶν νὰ προχωρήσουν πέρα ἀπὸ τὰ προφανῆ καὶ τὰ ἐντυπωσιακά.

Ὁ διδακτισμὸς τοῦ Καβάφη μοιάζει νὰ ἀναιρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικομοφομιστῆ, ἐκτὸς ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ καβαφικὴ θυμοσοφία δὲν εἶναι παρὰ τρόπος τῆς εἰρωνικῆς θέασης τοῦ κόσμου. Πάντως ἡ ροπή πρὸς τὴν ἀξιωμανημόνευτὴ ρήση καὶ τὸν παιγνιώδη ἠθικισμὸ (ὁ ὁποῖος ἐπεκτείνεται ἐνίοτε καὶ στὰ ἐρωτικά του ποιήματα ἀκόμη καὶ ὡς παραινέσεις εἰς ἑαυτὸν) φαίνεται νὰ εὐνόησε τὴ θεσμικὴ ἀναβίβαση τοῦ Καβάφη σὲ παιδα-

γωγικὸ ἐργαλεῖο. Ὅταν μάλιστα ἡ ροπή ἐνισχύεται ἀπὸ μυθικὰ ἢ ἱστορικὰ παραδείγματα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τότε δξύνεται, ἀντιστοίχως, ἀπὸ συγκεκριμένους χρήστες ἢ ρητορεία τοῦ ἐθνικοῦ φρονηματισμοῦ ἢ ἡ ἔνταση τῶν ἠθικοπλαστικῶν παραγγελεμάτων.

Ὁ σαρκασμὸς ἢ ἡ εἰρωνεία, σὲ αὐτὲς τίς περιπτώσεις, δὲν ἀπωθοῦνται ἀπλῶς ἀλλὰ καθίστανται παντελῶς ἀόρατα. Διακινεῖται ἔτσι ὁ («καλὸς») Καβάφης, δηλαδὴ ὁ ἀκίνδυνος, ὁ κατάλληλος γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῶν κοινωνικῶν προσχημάτων. Ὁ ἄλλος Καβάφης, ὁ «κακὸς», ὁ ἀκατάλληλος γιὰ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς («κανονικῆς») κοινωνίας, εἶναι σὰν νὰ μὴν ὑπάρχει, σὰν νὰ εἶναι ἀφημένος σὲ μόνιμη κατάσταση ἐξορίας.

ε) Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Καβάφη εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς γραφῆς. Γιὰ νὰ κατανοήσουμε ἐπομένως τὴν ὀργάνωση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ποιητικῆς του πρέπει νὰ δοῦμε στρατηγικὲς καὶ τεχνάσματα στὴ διαδικασία τῆς ἀνάγνωσης. Τί διαβάζει, πῶς διαβάζει, τί κρατᾶ, τί ἀπορρίπτει, τί ἀναδεικνύει, τί ἀποσιωπᾶ, πῶς ἐπεξεργάζεται τὸ ὑλικό του, πῶς τὸ συνδέει μὲ ἄλλες ἀναγνώσεις, πῶς χρησιμοποιεῖ τὴν τεχνικὴ τοῦ ἀρχειοδίφης, τὴ γνώση τοῦ φιλολόγου, τίς πληροφορίες τοῦ ἱστορικοῦ, τίς ἐπισημάνσεις τοῦ σχολιαστῆ, ὡς βοηθητικὲς τέχνες στὴν ὑπηρεσία τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐξετάσουμε πῶς δομεῖ τὸ καινούριο κείμενο, μὲ ποιὰ ρητορικὴ τὸ ὑποστηρίζει, πῶς ἀξιοποιεῖ τὰ διακειμενικὰ στοιχεῖα, τί τεχνάσματα ἐφαρμόζει γιὰ νὰ ὑπαινεθῆ, νὰ ἀλλοιώσει, νὰ διογκώσει, νὰ μειώσει, νὰ συσχετίσει, νὰ ἀναδιατυπώσει ὅσα προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσή του.

Ἀντιστοίχως καὶ ἐμεῖς, διαβάζοντας τὸν ποιητὴ ποῦ διαβάζει, διαβάζοντας μὲ ἄλλα λόγια τὸ ἀποτελεσμα τῆς ἀνάγνωσής του, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ποιητικὴ γραφὴ, πρέπει νὰ συγκροτήσουμε τὴ δική μας τέχνη τῆς ἀνάγνωσής ποῦ ἔχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ποιητικὸ ἔργο, νὰ ἀναμετρηθεῖ καὶ μὲ τὶς ἄλλες ἀναγνώσεις, ὅσες παρεμβάλλονται ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ καὶ σὲ μᾶς. Ὁλος ὁ χῶρος καταλαμβάνεται ἀπὸ κείμενα καὶ κυριαρχεῖται ἀπὸ διεκδικήσεις μὲ τὶς ὁποῖες παίζεται τὸ παιχνίδι τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ φαντασιακοῦ, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, τῆς τέχνης καὶ τῆς ζωῆς. Θεωρῶ ὅτι ἡ πρότασις «ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Καβάφη», μὲ τὶς δύο ὀψεις τῆς, πῶς διαβάζει καὶ πῶς διαβάζεται ὁ Καβάφης, προϋποθέτει ὅτι καὶ ἐμεῖς μὲ τὴ σειρά μας, ὡς οἱ μεταγενέστεροι ἀναγνώστες, ἔχουμε κατὰ κάποιον ἰδιαιτέρο τρόπο ἐγγραφεῖ στὶς προβλέψεις τῆς ματιᾶς του, δηλαδὴ ἔχουμε ἤδη διαβαστεῖ καθὼς διαβάζουμε.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρατηρήσει, εἶμαι βέβαιος, ὅτι τόσο ὁ τόνος ὅσο καὶ ὁ τρόπος τῶν κειμένων δὲν εἶναι ὁ ἴδιος. Ἀλλάζει ἕως ἑνὸς βαθμοῦ, ἐνῶ ἡ θεματικὴ παραμένει σταθερὴ, καθὼς περνοῦν τὰ χρόνια. Πρέπει νὰ θυμίσω ὅτι τὰ δύο πρῶτα κείμενα δημοσιεύτηκαν τὸ 1983, σὲ ἐποχὴ ποῦ ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία καὶ κριτικὴ δὲν ἦταν μόνον ἀπροετοίμαστες νὰ δεχτοῦν τὴ διαφοροτικὴ ματιὰ, ἀλλὰ καὶ ἄκρως ἐχθρικὲς σὲ ὅ,τι θύμιζε «θεωρία». Ὁ ὅρος θεωρία κάλυπτε τότε ἕνα εὐρὺ φάσμα διαφοροτικῶν προσεγγίσεων στὴ λογοτεχνία καὶ γενικότερα στὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδές. Δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο οὐτε περιέργο νέοι ἀνθρωποὶ, ποῦ ζυμώνονται μὲ

τὴν πραγματικότητά τῆς ἐποχῆς τους, νὰ προσπαθοῦν νὰ ἀναπτύξουν τὶς ιδέες τους ἀντιδρώντας σὲ ὅσα συμβαίνουν γύρω τους. Καμιά φορὰ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀναρχα ἢ μὲ ὕφος ὑπεροπτικόν. Συγγνωστά πράγματα, ἂν ὑπάρχει κάτι καινούριον στὶς προτάσεις τους, ἂν δὲν ἀναλώνονται στὴν ἄγωνα πολεμικὴ.

Στὰ ἑλληνικὰ πράγματα ὡστόσο, ὅπου ὄχι σπάνια ἐπικρατεῖ ἀτμόσφαιρα θηριοτροφείου, ἢ παρέμβαση ποῦ φέρνει καινὰ δαιμόνια ἢ ἀμφισβητεῖ τὴν κρατοῦσα κατανομὴ ἐξουσίας στὸν πολιτισμικὸ χῶρο, ἐκλαμβάνεται ὡς δεινὴ ἀπειλή. Σχεδὸν ἐξ αὐτομάτου συνταυτίζονται φίλοι καὶ ἐχθροὶ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν καί, εἰ δυνατόν, νὰ ἐξοντώσουν τὸν εἰσβολέα ἢ τοὺς εἰσβολεῖς. Κάτι τέτοιο ἔγινε καὶ τότε μὲ τὸ πρῶτο κείμενό μου γιὰ τὸν Καβάφη. Βέβαια δὲν πρέπει νὰ γενικεύει κανεὶς τὴ συγκεκριμένη συμπεριφορά. Πολλοὶ ἀναγνώστες, ἀλλὰ καὶ ὀρισμένοι ἀνθρωποὶ τῶν γραμμάτων, ποῦ δὲν ἐνεργοῦν μὲ ζηλόφθονη κακία, ἀνταποκρίθηκαν ὄριμα καὶ στοχαστικὰ στὶς θέσεις τοῦ κειμένου, χωρὶς ὑποχρεωτικὰ νὰ συμφωνοῦν. Πρόκειται γιὰ παλιὰ ἱστορία ποῦ μοῦ δίδαξε, μὲ τὸν πιὸ ἀδύρητο τρόπο, πόσο ἀκριβὸς εἶναι τὸ κόστος τῆς ἐλεύθερης γνώμης καὶ τῆς ἀντίθεσης στὸ κυρίαρχο ρεῦμα.

Καθὼς ρίχνω τὴ ματιὰ μου στὸ παρελθόν, ἀκόμη δὲν εἶμαι βέβαιος γιὰ τὸ ὕφος ἐκείνου τοῦ τριαντάρη ποῦ μετὰ βίας ἀναγνωρίζω, τὴν ἴδια στιγμὴ ποῦ τὸν κουβαλῶ μέσα μου. Τὸν παρατηρῶ μὲ περιέργεια καὶ ἀμηχανία, ἔχοντας τὸ ἀζήτητο προνόμιον νὰ διαθέτω πλέον ἐπαρκὲς παρελθόν ὥστε νὰ τὸ καθιστῶ ἀντικείμενο ἀπολογισμοῦ. Ἐνα πράγμα παραμένει ἀμετακίνητο: ἡ ἀντίστασις τῆς ἑλληνικῆς διανόησης, ἐκείνον

τόν καιρό, στή θεωρία καί, κατὰ συνέπεια, στήν ἀνα-
νέωση τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς.

Λίγο ἀργότερα, βέβαια, ὀρισμένοι ἀκραῖοι τῆς συ-
ντηρητικῆς παράταξης, ἰδιοτελῶς πράττοντες, νέρωσαν
τὸ κρασί τους, τόσο ὅσο νὰ τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ παρου-
σιάζονται ἀνωδύνως θεωρητικοί, ἔτσι ὥστε νὰ μὴ φαί-
νονται παλαιοί. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιχείρησαν νὰ
οἰκιοποιηθοῦν τὴν ἀπειλὴ καὶ νὰ τὴν ἐξουδετερώσουν.
Ἡ τακτικὴ εἶναι γνωστὴ, δυστυχῶς ὅμως δὲν εἶναι λί-
γοι ἐκεῖνοι ποὺ στήν ἐλληνικὴ ἐπικράτεια συνεχίζουν νὰ
συγχέουν τὴν πραγματικὴ ἀνατροπὴ ποὺ ἔφερε ἡ θεω-
ρία μὲ τὸ γλιαρρὸ καταπότι ποὺ κατασκεύασαν οἱ ἐν Ἑλ-
λάδι ἀντιφρονοῦντες ἐν εἴδει ὁμοιοπαθητικῆς θεραπείας.
Ἀκολούθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ παρόμοια καταπλάσματα
ποὺ σκέπασαν θανατηφόρα κάθε δημιουργικὴ καὶ ἀνα-
μορφωτικὴ ἐκδήλωση τοῦ θεωρητικοῦ λόγου.

Ἐκπληρτικὴ τῶ ὄντι μέθοδος ἀντιδραστικῆς οἰκείω-
σης ἡ ὁποία ἀπορροφᾷ τὴν πίεση, τὴν ἀφομοιώνει, τὴν
ἐπεξεργάζεται καὶ τὴ μεταπουλᾷ σὰν ἀκίνδυνη συντα-
γὴ. Ὅσο καὶ ἂν φαίνεται ἐξωφρενικὸ, ἡ παλιὰ αὐτὴ ἱστο-
ρία συνεχίζει νὰ εἶναι ἐπίκαιρη. Τὰ πράγματα, ἰδιαίτε-
ρα στὸ στρατόπεδο τῆς καβαφικῆς, δὲν ἔχουν ἀλλάξει
οὐσιωδῶς. Οἱ λίγες ἐνδιαφέρουσες προτάσεις ἐξακολου-
θοῦν νὰ καταφθάνουν ἀπὸ ἄλλα βασίλεια. Ἡ κύρια σύγ-
χυση ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ συνεχίζουν νὰ
διαβάζουν τὸν Καβάφη ἀποκλειστικὰ μὲ τὴ διαχείριση
τῶν καταλοίπων του, τὴ σκιὰ τοῦ Παλαμᾶ, τὴν καθο-
δήγηση τοῦ Σεφέρη καὶ τὴ θορυβώδη δραστηριότητα
παντοίων καβαφισθέντων.

Μοιάζουν οἱ ἐκπρόσωποι αὐτοὶ τοῦ πνεύματος νὰ
εἶναι παγιδευμένοι σὲ ἓναν κλειστὸ αἰμομικτικὸ κύκλο.

Ὡσὰν νὰ κινδυνεύει ὁ Καβάφης ἂν ξεφύγει ἀπὸ τὴν
ἐπικράτεια τῆς, κάθε μορφῆς καὶ εἴδους, ἐξουσίας ποὺ
διεκδικοῦν ἢ διακινοῦν. Ὡσὰν νὰ διαθέτουν κάποια προ-
τεραιότητα ἢ ἐξαιρετικὴ δικαιοδοσία ἐπὶ τῶν καβα-
φικῶν ζητημάτων. Οἱ πολιτισμικὲς αὐτὲς σατραπεῖες
εἶναι ἡ μάστιγα ποὺ ταλανίζει τὴν τέχνη καὶ τὴ σκέψη
σὴν μεταπολιτευτικὴ Ἑλλάδα. Παράλληλα μὲ αὐτὴ τὴν
ἀδιαπραγμάτευτὴ ἀποκλειστικότητα εἶναι λογικὸ νὰ
ἔχουμε (λόγω τῆς ἀκαταδάμαστης καβαφικῆς ἐπιδη-
μίας) καὶ ἐκείνους τοὺς ἐπαγγελματίες ποὺ ἔχουν κά-
νει προορισμὸ βίου τὰ ψίχουλα ποὺ περισσεύουν ἀπὸ τὸ
πλούσιο τραπέζι τῆς ποιήσῆς του. Δὲν θεωρῶ ὅτι κάτι
τέτοιο εἶναι ὑποχρεωτικὰ κακό, ἀρκεῖ νὰ μὴ διεκδικεῖ τὴν
πρώτῃ θέση στὸ τραπέζι, ὅπως πολὺ συχνὰ συμβαίνει.

Προσωπικὰ, ἀναρωτιέμαι ἂν συνεχίζω νὰ μιλῶ σὰν
τὸν μακρινὸ ἐκεῖνο καβγατζή, τώρα ποὺ ὁ χρόνος ἄφη-
σε τὰ ἴχνη του καὶ ἐνῶ τόσες ἄλλες φωνές ἔχουν ἀκου-
στεῖ γιὰ τὸ καβαφικὸ ἔργο. Προσπαθῶ νὰ τὸν θυμηθῶ
καὶ βρίσκω πολλοὺς λόγους νὰ εἶμαι ἐπιφυλακτικὸς,
ἀκόμη καὶ ἀρνητικὸς, ἀπέναντί του. Ἀναγνωρίζω ὅτι
τόλμησε τὴ διακινδύνευση ἀλλὰ δὲν εἶμαι σίγουρος ὅτι
τὸν συμπαθῶ ὅπως θὰ ταίριαζε. Προσπαθῶ νὰ βρῶ δι-
καιολογίες, κυρίως νὰ τονίσω τὸ μέγεθος τῆς ἀντίδρα-
σης ἀπὸ μίζερους δασκάλους καὶ συναδέλφους. Δὲν τὰ
καταφέρνω. Ἴσως εἶναι ἄδικο νὰ μεταφέρει κανεὶς πα-
λιοὺς λογαριασμοὺς σὲ σημερινές συγκρίσεις ἢ ἀντιπα-
ραθέσεις. Σταματῶ λοιπὸν ἐδῶ. Καταλαβαίνω νὰ ἀπο-
ρεῖ ὁ ἀναγνώστης μὲ τὸν ἰδιωτικὸ τόνο, πρέπει ὅμως
νὰ τοῦ θυμίσω ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ θέμα-
τος, ἡ γραφὴ γίνεται πάντα προσωπικὴ ὑπόθεση. Μπο-
ρεῖ ὁ Καβάφης νὰ εἶναι τὸ κέντρο, γύρω ἀπὸ αὐτὸν

όμως, αλλά σὲ μικρότερη κλίμακα, διαδραματίζεται ἡ ἱστορία τοῦ ἐρμηνευτῆ-ἀναγνώστη.

Βέβαια, κάθε ἐνασχόληση μὲ τὸν ποιητῆ, ἰδιαίτερα στὴν ἐποχὴ μας, πρέπει νὰ συνυπολογίσει καὶ τὸ πολιτισμικὸ πεδίο (ἄλλοι τὸ ὀνομάζουν ἀγορὰ τῆς τέχνης) ποῦ δημιουργήθηκε στὸ ὄνομά του. Ὁ Καβάφης ὑπῆρξε ὁ ἴδιος πολὺ μεθοδικὸς στὴ δημιουργία ἐνὸς δυναμικοῦ χώρου γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἔργου του. Προετοίμασε καταστάσεις, προώθησε ἐξελίξεις, ἐνθάρρυνε ἀνθρώπους, ἐφάρμοσε ὀλόκληρη στρατηγικὴ γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς ποιήσεώς του στὸν κοινωνικὸν χῶρο. Εἶχε τὴν ἰκανότητα τοῦ ἐμπόρου στὴ διακίνηση τοῦ προϊόντος (ἔστω καὶ ἂν ὀρισμένοι δὲν μποροῦν νὰ δεχτοῦν ὅτι ἡ ποίηση εἶναι καὶ προϊόν).

Διεκδίκησε χῶρο γιὰ τὸ ἔργο του μεθοδικὰ καὶ ἀνελέητα. Καλλιέργησε συμμαχίες, προκάλεσε συγκρούσεις, διέδωσε φήμες, ὀργάνωσε μακροχρόνιες πολιτικές. Δὲν ἄφησε ποτὲ τὰ ποιήματά του νὰ βροῦν μοναχὰ τὴν τύχη τους. Φρόντισε γιὰ ὅλα μὲ τὸ ἴδιο πάθος καὶ μὲ τὴν ἴδια ἀκαμπτη ἐπιμονή. Πρέπει νὰ τὰ ὑπολογίσουμε αὐτὰ στὴν ἀναδρομικὴ ἐξέταση τοῦ καβαφικοῦ φαινομένου. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Καβάφη πολλὰ ἦταν ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῆς φήμης του καὶ ἄλλα γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ἔργου του ἀπέναντι σὲ ἰσχυροὺς, καὶ κάποτε ἄτεγκτους, ἀντιπάλους. Σήμερα ὅμως ὁ καβαφισμὸς εἶναι μόδα καὶ ἡ καβαφοσύνη θρησκεία, καὶ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε προσεκτικὰ τί σημαίνουν οἱ καταστάσεις αὐτές, στὴ θεσμικὴ ὑπεροχὴ τους, γιὰ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ 21ου αἰώνα. Ἄν ἡ λογοτεχνία δὲν εἶναι θρησκεία καὶ ὁ Καβάφης δὲν εἶναι ἅγιος, τότε πρέπει νὰ συζητήσουμε μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς ἐκ νέου τὸν Καβάφη,

τοὺς καβαφιστὲς καὶ τὴν καβαφολογία, στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν οἰκουμενικὴ διάστασή τους. Ἡ ποίηση πεθαίνει ὅταν ὅλα γίνονται ὀριστικὰ καθεστῶς.

Καιρὸς ὅμως νὰ βάλουμε τελεία γιὰ τὴν ὥρα. Τὰ κείμενα ποῦ περιέχονται στὸν ἀνά χειῖρας τόμο ἐπιχειροῦν νὰ μιλήσουν γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ ἀπὸ πολλὲς σκοπιῆς ἀλλὰ μὲ κοινὴ ἐστίαση. Ἡ βαθύτερη ἐπιθυμία τους εἶναι νὰ ἀνασύρουν τὸν Καβάφη ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ νὰ τὸν φωτίσουν μὲ τίς περιπέτειες τῆς ἀνάγνωσης. Δὲν χρειάζεται νὰ τονιστεῖ περισσότερο τὸ αὐτονόητο: ὁ ἀναγνώστης ποῦ ἀναδύεται ἀπὸ τίς ἐπόμενες σελίδες δὲν εἶναι ὁ ἀληθινὸς οὔτε ὁ μοναδικὸς Καβάφης ἀλλὰ ἓνας ἀκόμη Καβάφης. Ἐκεῖνος ποῦ μᾶς ἔμαθαν νὰ διαβάζουμε ἢ ἐμπειρία τῆς ἱστορίας, ἢ μέριμνα τοῦ βίου καὶ ἡ ἄσκηση τῆς θεωρίας. Καὶ ὅλα αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἐφόδια γιὰ τὴ μελέτη θανάτου ποῦ καθιστᾷ τὴν τέχνη ἀπαραίτητη.